

Ugnies dievybės problema

Dalia SENVAITYTĖ

Straipsnio objektas – ugnies dievybės senojoje ikirikščioniškoje lietuvių religijoje ir mitologijoje problema. Tikslas – tirti ugnies dievybės vaizdinius senojoje ikirikščioniškoje lietuvių religijoje, ugnies teonimus, minimus rašytiniuose šaltiniuose, ugnies vardus ir globėjus, minimus XIX a. pab. – XX a. pr. tikėjimuose, suformuluoti hipotezes apie lietuvių ugnies dievybių pobūdį. Metodas – tipologinė analizė. Išvada: „idealaus“ vientiso lietuvių ugnies dievybės įvaizdžio atkurti neįmanoma. Įvaizdžių visuma gali būti aiškinama istorinėmis socialinėmis aplinkybėmis, dieviškąja ambivalencija ir kt.

Ugnies reikšmę senojoje lietuvių religijoje ir mitologijoje, įvairius jos gerbimo aspektus minėjo beveik visi tyrinėtojai, pradedant pačiais pirmaisiais. Bene visapusiškiausiai ugnies gerbimas nagrinėtas tautosakininko, etnologo J. Balio darbuose,¹ etnologės P. Dundulienės studijose.² Pastaruoju metu pasirodė darbų, skirtų ugnies mitinės semantikos, sąsajų su senosios religijos dievybėmis,³ reikšmės senajame kulte⁴ analizei.

Tačiau lietuvių ugnies dievybės (-iūt?) klausimas aptariamas dažniausiai tik probėgšmais. Pasitenkinama „ugnies dievės Gabijos“ paminėjimu, nesuabejojant šio teiginio tikrumu bei nebandant plačiau pažvelgti į šio vaizdinio kontekstą, nebent paieškant savitų teonimo etimologijų ar aprašant kai kuriuos etnografinius Gabijai skirtus papročius. Išimtis būtų tik A. J. Greimo darbai,⁵ kuriuose autorius savaip aiškino tradicinę Gabijos bei kitų ugnies dievybių problematiką. Vis dėlto ugnies dievybės klausimas tebėra neišskus.

Šis straipsnelis nepretenduoja į galutinį problemos sprendimą. Norima atkreipti dėmesį į tam tikras ugnies dievybės rekonstrukcijos problemas bei naujai peržvelgti kai kurias tradicines interpretacijas.

Lietuvių ugnies dievybių nagrinėjimą apsunkina dvi aplinkybės: vėlyvas ugnies dievybių vardų paminėjimas rašytiniuose šaltiniuose ir tų vardų gausa.⁶ Iš čia ir pirmosios problemos:

1. Jeigu ugnies dievybė buvo svarbi, kodėl jos vardas nepasirodo sąlyginai vėlyvuose rašytiniuose šaltiniuose?
2. Kodėl su ugnimi siejamos dievybės vadinamos įvairiais vardais?

Trečia problema, painesnė, siejasi su ugnies dievybių rangu, skaičiumi bei lytimi. Neaišku, ar galima kalbėti apie ugnies dievybes, ar tik apie mitines būtybes, ugnies globėjus ir ugnies dvasias, koku skaičiumi, vienaskaita ar daugiskaita, reikia kalbėti, kokią dievybės (-iūt?) vardo giminės formą vartoti. Norint išvengti painiavos, šiame straipsnelyje sąlyginai vartojamas terminas „ugnies dievybės“.

Ugnies dievybės rašytiniuose šaltiniuose

Teonimai su šaknimi „Gab-“

Gabie

Seniausias rašytinis šaltinis, minintis *Gabie deuaite*, yra 1580 metų J. Lasickio rašinys „Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus“.⁷ Jame teigiama: „Cum autem nimia ae statis breuitas, fruges demeffas, plane ficcari non finat, fit hoc sub tectis ad ignem. Tum vero precandus est illis hisce verbis *Gabie deus: Gabie deuaite pokielki garanuleiski kirbixstu; flamman inquit eleua, at ne demittas scintillas*“. Taigi J. Lasickis pateikia maldelę, skirtą maldauti *Gabie* džiovinant pastogėse javus prieš kūlimą: „*Gabie deuaite, pokielki garanuleiski kirbixtu*“ – „Gabija dievaite, pakelki liepsnas ir neleiski kristi žiežirboms“.⁸

Tradicškai *Gabie* perskaitoma kaip *Gabija*. Ugnies vardas *Gabija* žinomas visoje Lietuvos teritorijoje, gerai paliudytas tautosakos.⁹ Žinomos įvairios išvestinės šio vardo formos – *Gobija*, *Gabieta*, *Gabėja* ir pan., kurias paliudija XIX–XX a. pr. fiksuota tautosakinė medžiaga. Į ugnį, žiebus ją krosnyje, buvo kreipiamasi *Gabija*,¹⁰ *Gabieta*,¹¹ *Gabijonėle*¹²... Rečiau pasitaiko vyriška šios dievybės hipostazė – *Gabis*, *Gabys*.¹³ Galimas dalykas, kad ir J. Lasickio minimą *Gabie* reikėtų transkribuoti *Gabiu*, o ne *Gabija*, kaip kad yra priimta.

Apie tai, kad *Gabie* yra ugnies dievybė, minėjo J. Lasickio citatoje galime spręsti tik iš konteksto: į *Gabie* kreipiamasi prašant pakelti garą ir neleisti kibirkščių. Taigi iš šios citatos sužinome:

1. *Gabie* turi galią valdyti liepsną,
2. į *Gabie* kreipiamasi pastogėse prie ugnies,¹⁴
3. malda kalbama baigiant džiovininti javus pastogėse (t. y. galimas laikotarpis, kada kreiptasi į *Gabie*, yra rudens mėnesiai, greičiausiai rugsėjo pabaiga).

Dauguma tyrinėtojų neabejojo, kad ši dievybė, *Gabija*, buvo ugnies dievybė.¹⁵ Tiesa, pasitaikė ir šiek tiek kitokių aiškinių. Pavyzdžiui, I. J. Hanušas rašė, kad aukščiausio saulės pakilimo šventės metu *Gabie Diewaita* vardu kreiptasi į *Aušvę*, kad jis, jeigu javų pasėliai saulei aukštai pakilus atrodydavo išdžiūvę, kreiptųsi į derlingumo dievą ir paprašytų geresnio derliaus.¹⁶ J. Jaroszewiczius teigė,¹⁷ kad *Gabija (Gabie)* buvo vadinamas *Sutvaras*, saulės gaivalo dievybė – ugnies šaltinis. *Gabija (Gabie)* lietuvių mitologijoje, pasak jo, savo ypatybėmis esą atitinka T. Narbuto minimą *Praurimę*, dar vadinamą *Polengabia* ir *Matergabia*.

Kaip pastebėjo V. Toporovas ir V. Ivanovas,¹⁸ lietuvių dievė *Gabija* buvo labai artima prūsų mitologizuotam ugnies įvaizdžiui – šv. *Ponikei*. Ši greičiausiai turėjo vyrišką ir moterišką formas. Jos vardas kildintinas iš prūsų kalbos žodžio *panu*, ugnis.¹⁹

Gabjaujis

T. Schultz 1673 m. pristatė *Gabjaujį*, kurį apibūdino kaip „*deus horreorum*“.²⁰ Įtikėtina, kad žodis *horreorum* verstinas kaip *kluonas*.²¹

Šios dievybės vardas artimas *Gabie*: turi tą pačią šaknį *gab-*, dėl kurios šią dievybę galima sieti su nagrinėjama problematika, rašytinis šaltinis nenurodo *Gabjaujo* buvus ugnies dievybe. Šį siejimą patvirtina ir J. Lasickio minėtos dievybės *Gabie* ryšys su *kluonu*.

Gabjauja

XVII a. pabaigos istorikas ir etnografas M. Pretorijus veikale „Prūsijos įdomybės“ dievų sąrašė minėjo *Gabjaują*, apibūdinamas ją kaip pastato, kuriame laikomi javai, bei ugnies deivę.²² Ji esą buvo garbinama kūrės pabaigtuvėse, kada švenčiama to paties pavadinimo šventė jos garbei. Tada esą buvo suruošiamos vaišės, kurių metu gertas alus, valgyta mėsa, ritualinė duona. Šventės metu buvo kuriama ugnis, padėkos žodžiu kreipiamasi į *Gabiją* prašant palaiminti šeimą, vaikus, gyvulius, namus, duoną. Tą dieną buvo aukojamas ir gaidys, o šeimininkas, pakėlęs alaus kaušelį, kalbėdavęs: „*Viešpatie dieve, Gabjauja, mes tau padėkavojam, jog galėjom tavo šitas geras dovanas gerai išdirbti*“.²³

Iš šio veikalo sužinome ir kitų dalykų:

1. *Gabjauja* yra pastato (*kluono* su *jauja*, kur yra *krosnis*, laikomi javai) ir ugnies deivė. Būdamas ir ugnies deive, *Gabjauja*, kaip ir *Gabie*, gali valdyti liepsną.
2. Ji garbinta kūrės pabaigtuvėse, tada švęsta ir *Gabjaujos* šventė. Kūrės (spragilais) metas buvo rugsėjo ir lapkričio mėnesiais, kuldavo vidutiniškai kelias savaites.²⁴ Taigi *Gabjauja* buvo garbinama apytikriai tuo pačiu metu kaip ir J. Lasickio minima *Gabie*.
3. Šventės metu ruošiamos vaišės: geriamas alus, valgo ma mėsa, ritualinė duona, aukojamas gaidys.
4. Šventės metu kuriama ugnis, dėkojant kreipiamasi į *Gabjaują*, prašoma palaiminti šeimą, vaikus, gyvulius, namus, duoną (*Gabie* prašoma tik valdyti ugnį).

Taigi M. Pretorijaus ir J. Lasickio tekstuose apie *Gabjaują* ir *Gabie* yra panašumų. Tik žinios apie *Gabjaują* skirtas apeigas yra šiek tiek išsamesnės.

XVIII amžiuje *Gabjaują* mini ir P. Ruigys „Lietuvių kalbos, kilmės ir savybių tyrinėjime“ (1745)²⁵ bei J. Brodowski vokiečių–lietuvių ir lietuvių–vokiečių kalbų žodyne.²⁶

Gabjauja lietuvių kalboje vadinama ir paskutinė *jauja* (kulti ar minti).²⁷

Gabjaujos vardu lietuvių kalboje gali būti pavadinama ir piktoji dvasia, nelabasis (pavyzdžiui, prakeiksmas „*tegu tave gabjauja...*“, „*kad tave pagautų gabjauja*“²⁸). Tačiau nereikėtų pamiršti, kad dievybių vaizdiniais degraduojant, jie gali įgauti demoniškų bruožų, o jų vardai virsti net keiksmiais (prakeikiama *juk* ir *Perkūno* vardu).

Gabjaujos vardui, ko gero, etimologiškai artimas ir mitinės būtybės *Gabikis* vardas. Lietuvių kalbos žodynas *gabikį* apibūdina kaip piktoją dvasią, nelabąjį, velnią („*Kur tave gabikis nešioja?*“, „*Neik nakčia pro pirtį, gabikį pamatysi...*“).²⁹

Jagubis

XVIII a. šaltiniuose minimas ir *Jagubio* vardas. Jį mini P.

Ruigys „Lietuvių kalbos, kilmės ir savybių tyrinėjime“ bei J. Brodowski „Vokiečių–lietuvių ir lietuvių–vokiečių kalbų žodyne“. P. Ruigys apibūdina *Jagubį* kaip Pagonių Vulkaną,³⁰ J. Brodowski – kaip *Vulcaną*.³¹ *Jagubio* sąsąją su ugnimi patvirtina ir 1880 m. K. G. Mielckaus „Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodynas“, kuriame *Jagubis* pristatomas kaip „pagonių ugnies dievas“ (*der Gott der Feuers der Heyden*).³²

K. Būgos teigimu,³³ *Gabjauja* ir *Jagubis* yra dvi to paties vardo formos, tik skirtingo sudarymo būdo: *Gab-jaujis*, *Jagubis*. Metatezės būdu esą iš *Jau-gabis* virto *Ja-gaubis*, bet tai reiškia ne ką kitą kaip „*jaujos gabija*“. Tokiam aiškinimui pritarė ir vėlesni tyrinėtojai – V. Toporovas, A. J. Greimas...

Nors šis aiškinimas gramatikos požiūriu atrodo patikimas, A. J. Greimo manymu, dar lieka semantikos problema: *Gabjaujis* šaltiniuose apibūdinamas kaip „*deus horreorum*“, tuo tarpu kai *Jagubis* išverčiamas – *Vulcanus*, *Feuer-Gott*.³⁴ Tačiau ši problema lyg ir išspręstina tuo, kad aptartieji teonimai susiejo *kluonus* ir ugnį.

Neaiškiau, kodėl tie patys šaltiniai pateikia porą ugnies dievybių vardų, *Jagubį* ir *Gabjaują*, vyrišką ir moterišką formas.

Gavėnas

Etimologiškai su *Gabija* sietinų dievybių gretai galima priskirti ir mitinę būtybę *Gavėną*. Įtikėtina, kad A. J. Greimas buvo teisus, teigdamas, jog *Gavėnas* nėra tiesioginis darinys pagal *gavėnią*, bet yra autentiško dievo vardo *Gabėnas* iškraipymas.³⁵ Taigi šio teonimo šaknis taip pat būtų *gab-*.

Pirmąkart *Gavėnas* pasirodo tik A. Kossarzewskio sudarytame dievybių sąrašė „Bostwa domowe Litwinów“ XIX a.³⁶ Pagal A. Kossarzewskį, *Gawenas* žmonių laikomas „dvasia ar genijumi“, pavasarį apie antrą ar trečią valandą po pietų ima pro langą švytėti.³⁷

Lietuvių kalbos žodynas pateikia tokias *Gavėno* reikšmes:³⁸

1. pasakų būtybė, gyvenanti *jaujoj*, paprastai *gavėnios* metu („Nevalgyk *gavėnijos* mėsos – išneš *gavėnas*“, „*Peilenijoje* išveja lašinską, prieš *Velykas* – *gavėną*“),
2. per *Užgavėnos* daroma baidyklė,
3. juodas, apsileidęs žmogus,
4. saulės atspindys nuo veidrodžio, kiškutis,
5. stulpas, šulas („Int kelių *gavėnų* jūsų kaimas?“),
6. sija (klojimo).

Kaip matyti, pirmas ir šeštas šio žodžio reikšmės liudija būtybės sąsąją su *kluonu*.

Remiantis tautosaka, *Gavėnas* yra prie *krosnies* gyvenanti dvasia: apie juodą nešvarų žmogų sakoma „*tai tikras gavėnas*“ (*Gudžiūnai*, *Kėdainių raj.*), „*visas išsipaišinęs juodas kaip gavėnas*“ (*Pagiriai*, *Kėdainių raj.*). Jis taip pat susijęs su ugnimi ir jos skleidžiama šviesa: „*Gavėnas akis gadina*“, sakoma *Utenoje*, kalbant apie saulės atspindį nuo veidrodžio.³⁹

A. J. Greimo pastebėjimu, *Gavėnas* (*Gabėnas*) laikytinas mitine būtybe, priklausančia ugnies dievybių sferai, savo gyvenvietę pasirinkusia *jaują*. Žmonės į jį atkreipia dėmesį *gavėnios* metu (t. y. pavasarį).⁴⁰ Tuo tarpu *Gabie* ir *Gabjaujai* ypatingas dėmesys teikiamas rudenį, kūrės metu. Šį nesutapimą A. J. Greimas gana paprastai išsprendžia remdamasis G. Diumezilio sistema, kuri leidžia tapatinti *Gavėną* (artėjančio pavasario švenčių dievybę) su rudens švenčių dievu

Gabjauju-Jagaubiu ne tik pagal vardo panašumą, nes jaujos ugnies gerbimo ritualai galėjo būti atliekami ne tik rudenį, bet ir pavasarį.⁴¹ Semantiniu požiūriu, pasak A. J. Greimo, *Gavėno* ir *Gabjaujo* esminiai bruožai yra tie patys, su jais susiję ritualai ir papročiai vienas kitam neprieštaruoja. Taigi tai galbūt yra tos pačios dievybės vardai, tik skirtinga forma. Gavėną galima laikyti dievo *Gabjaujo* krikščioniškuoju pravardiniu.⁴²

Gavėnas dėl krikščionybės poveikio susietas su Gavėnia ir jos metu privalomu pasninku. „*Jei kas su mėsa valgo, tai tam Gavėnas peilį galanda*”,⁴³ „*Per gavėnią reikia pasninkauti, nes kitaip mirus Gavėnas prapjauna pilvą*”,⁴⁴ „*Jei gavėnioj su mėsa valgysi, tai per Velykas Gavėnas nupjaus liežuvį*”.⁴⁵ „*Kai praeidavo pusė gavėnios, būdavo sakoma: „Gavėnas pervirto per žardį”*. *Pusiaugavėny kas nuvyksta miestelin, parneša vaikams lauktuvių – „Gavėno pyrago”*. *Lauktuves duodami sako: „Šekit, vaikai, valgykit, – Gavėnas kluone pervirto per žardį, pribarstė, – aš radau, susirinkau ir parsinešiau*”.⁴⁶ Aukštaitijoje pusiaugavėny po kaimą triukšmingai vežiodavo Gavėno pamėklę.⁴⁷

Polengabija. Matergabija

Dar pora ugnies dievybės (ar su ja sietinų) vardų, etimologiškai giminių teonimui *Gabija*, pateikiama jau minėtame J. Lasickio rašinyje – *Polengabia* ir *Matergabija*.

Polengabia J. Lasickio pristatoma kaip dievaitė, kuriai pavadamas užkurtas židyns: „*Polengabia diua eft, cui foci lucentis administratio creditur*”.⁴⁸ *Matergabija* – dievybė, kuriai aukojamas pirmasis iš duonkubilio išimamas kepalėlis, pirštu pažymėtas, šaunamas į krosnį. Iškeptą kepalėlį valgo tik šeimos tėvas arba jo pati: „*Matergabiae deae offertur a foemina ea placenta, quae prima e mastra fumta digitoque notata, in furno coquitur, hanc poft, non alius quam paterfamilias, vel eius co-niux comedit*”.⁴⁹

J. Lasickio rašinys pateikia tokią informaciją:

1. *Polengabiai* pavadamas užkurtas namo židyns,
2. *Matergabiai* aukojamas pirmas iš duonkubilio išimtas duonos kepalėlis, kurį gali valgyti ne bet kas, o tik šeimos tėvas ar jo pati.

Skirtingai nei aukščiau aptartieji *Gabie*, *Gabjauja*, *Gabjaujis* ir *Jagaubis*, *Polengabia* bei *Matergabija* gerbiamos ne kluonuose su jauja, bet namuose. Jomis rūpinasi ne vyrai (kurie prižiūrėjo jaujas, ten įvėsus kūrė, ugnį kūreno), bet moterys (jos kūrė namų židinį ir kepė duoną).

Taigi rašytiniai šaltiniai pateikia šias ugnies dievybes, kurių vardo šaknis yra *gab-*: *Gabie*, *Gabjauja*, *Gabjaujis*, *Jagaubis*, *Gavėnas* (*Gabėnas*), *Matergabija*, *Polengabia*. *Gabie*, *Gabjauja*, *Gabjaujis* semantiškai siejasi ne tik su ugnimi, bet ir su kluonu, javais, *Matergabija* ir *Polengabia* minimos kalbant apie gyvenamojo namo aplinką.

Tyrinėtojai yra pateikę kelias teonimo su šaknimi „*gab-*” interpretacijas. A. Brückneris aiškino, kad *Gabija* esanti kilusi iš „*Agafijos*”, rusiško šv. Agotos, krikščioniškos ugnies globėjos, vardo.⁵⁰ I. J. Kraszewskis *Gabiją* (*Gabie*) kildino iš žodžio *gabenu*, t. y. nešu, keliu.⁵¹ A. Schleicheris straipsnyje „Lietuvių dievų vardai” (1853) *Gabjaujos* vardą kildino taip pat iš žodžių *gabenu*, *gabenti*, t. y. atnešti.⁵² Daugiausia yra K. Būgos

aiškinimo šalininkų esą šis teonimas kilęs iš žodžio „*gaubti*” arba „*gobti*”:⁵³ *Gabija* šiuo požiūriu reiškia židinyje sugobtą ugnį (plg. maldelę „*sugobta gobėk*”).

Galbūt ši dievybės vardą galima būtų sieti ir su žodžiu *gabana* (t. y. šieno, šiaudų ir kt. glėbys, kuokštas, gniužulas), *gabuzas*, *gabuzis*.⁵⁴ Šią interpretaciją liudytų ir *Gabie*, *Gabjaujos* ryšys su kluonu bei javais. Tačiau pastarasis žodis greičiausiai taip pat kilęs nuo žodžio *gobti*.

Gabjauja (*Gabjaujis*, *Jagaubis*) sutartinai laikomas sudurtiniu žodžiu iš *gab-* ir *jaujos*. *Polengabijos* vardą J. I. Kraszewskis kildino iš žodžių *puolis* ir *gabenu*, t. y. traukiu, pakeliu iš nuopuolio (jį laikė namų židinio deive, saugančia namus nuo gaisro). Austrų kalbininkas T. Grienbergeris, lenkų filologai A. Mierzynskis, A. Brückneris ir kiti J. Lasickio paminėtą dievybę *Polengabia* aiškino kaip klaidingai užrašytą žodį, kurį reikia skaityti *Pelengabija*, kuris esą sudarytas iš dviejų žodžių: *pelenė*, *pelenas* – židyns ir *gabija* – ugnis.⁵⁵

Matergabiją T. Narbutas interpretavo kaip *Moterų gabija*.⁵⁶ Žodis *mater* lotynų kalboje reiškia „motina”. Galbūt galima skaityti *Matergabija* ir kaip „*motina gabia*”. Neretai įvairiose religijose galime susidurti su reiškiniu, kai į įvairias dievybes kreipiamasi, pavadinant jas „*motinomis*” ar „*tėvais*”.

Kiti ugnies teonimai

Greta teonimo su šaknimi „*gab-*” rašytiniuose šaltiniuose galima rasti dar keletą ugnies dievybių (ar bent jau su ugnies sfera susijusių būtybių) vardų.

Tratitas Kibirxtu

Ugnies dievybėms gali būti priskiriamas ir J. Lasickio minimas *Tratitas Kibirxtu*, pristatomas kaip dievukas, blėsinaš pirkelėje žiezirbas: „*Deaster est, qui scintillas turgurii restinguit*”.⁵⁷

Taigi apie *Tratitą Kibirxtu* sužinome:

1. savo funkcijas jis atlieka pirkelėje, t. y. gyvenamajame pastate,
2. jo funkcija – blėsinti žiezirbas.

Tyrinėtojai vieningai sutaria dėl žodžio *kibirxtu* interpretacijos. Jie linkę laikyti šį žodį blogai užrašyto žodžio *kibirks-tys* daugiskaitos kilmininku. Painesni kito žodžio – *Tratitas* – aiškinimai. Kai kurie tyrinėtojai⁵⁸ siūlė žiūrėti į jį kaip į lietuviškojo slavizmo *trotytojas* deformaciją. A. J. Greimas⁵⁹ manė, kad J. Lasickis padarė paprastą korektūros klaidą, sumaišydamas raides *t* ir *k*, dėl ko *Tratitas* reikėtų skaityti *Tratikas*. Žodžio *trat-ikas* šaknis esą būtų lengvai suprantama: ji yra kituose tos pačios šeimos žodžiuose – *trat-inti*, *trat-ėti* „sproginti deginant”. *Tratiką* Greimas aiškino kaip „kibirksčių sprogdintoją”. Teonimą sudarančių dviejų žodžių kombinaciją mokslininkas taip pat manė esant komplementarine: kaip perkūnijoje galima atskirti griausmą ir žaibą, taip *tratėjimas* yra to paties reiškimo garsinis, o *kibirksčiavimas* – šviesos efektas. Šie du efektai nesutampa laike: pirmiausia pasirodo *kibirksčis*, paskui ji sustabdoma nelauktu sprogitimu. Pasak A. J. Greimo, tai visiškai atitinka „dievuko, pirkelėje žiezirbas išblėsinančio” definiciją. *Tratiko*, kaip lokalinio pobūdžio dievybės, reikalingumą, mokslininkas laikė visai suprantamą: jis, kaip *kibirksčių sprogdintojas*, sustabdo jas, neleisdamas pasiekti šiaudinį stogą ir sukelti gaisrą.

Tiesa, gali būti, kad *Tratitas Kibirxtu* apskritai nebuvo jokia dievybė (ar mitinė būtybė), o blogai nugirsta lietuviška frazė ar tik ugnies dievybės funkcija.

Dimstipatis

Ugnies dievybių gretas papildė ir *Dimstipatis*, kuris XVI a. jėzuitų ataskaitoje pristatomas kaip dūmų ir ugnies valdovas: „... *Larem pagani Dimstipam vernis suis dictum, fumi fo-sique dominum colebant; ...*”.⁶⁰

Dvidešimčia metų vėlesniame (1604 m.) aprašyme sakoma:⁶¹ „*Kai kurie žmonės, šalia dangaus dievo, turi dar ir namų dievus, kuriems nustatyti metų laiku turi įprotį aukoti įvairias aukas. Toks vienas jų namų dievas yra tas, kurį jie savo kalba vadina „Dimstipatis“; apie jį yra įvairių nuomonių: vieni sako, kad jis esąs ugnies dievas, kuris saugoja namus nuo ugnies; jam jie aukoja gaidį, kurį išvirė patys suvalgo, o kaulus sumeta į židinių; kiti sako, kad jis esąs šeimininkų dievas; jam pačios šeimininkės aukoja kiaulytę, kurią laiko moterys, stovėdamos ratu, o paskerdžia vyriausioji metais; jos ir mėšą suvalgo. Berniukai ir mergaitės prie tokių apeigų neprileidžiami...*”.

1605 m. Jėzuitų kronikoje rašoma:⁶² „*Kai kurie garbina dievą „Dimstipatį“; kaip tą dievą garbina, nors tėvas ir norėjo sužinoti, jie visai nereikšė noro ką nors pasakyti...*”.

Taigi, pagal šių šaltinių duomenis, *Dimstipatis*:

1. yra ugnies valdovas,
2. priklauso namų dievams,
3. yra (ir, arba) šeimininkų dievas,
4. jam tam tikru metu aukojamos aukos,
5. jam aukojamas gaidys (kurį išvirė aukotojai patys ir suvalgo, o kaulus sumeta į židinį) arba paršelis (šį aukoja pačios šeimininkės, sustoję ratu; jį paskerdžia vyriausioji metais; jo mėšą suvalgo),
6. berniukai ir mergaitės prie aukojimų šiam dievui neprileidžiami,
7. visa informacija apie šį dievą prašalaičiui nenorima atskleisti.

Į akis krenta tai, kad informacija apie *Dimstipatį* panaši į tą, kuri pateikiama apie *Gabjaują*. Ir *Dimstipatis*, ir *Gabjauja* vadinami ugnies dievais (tik vienas – namo židinio ugnies dievas, kitas – jaujos), minima, kad abiem tam tikru metu aukojamas gaidys (*Dimstipačiui* skirtos šventės meto mes taip ir nesužinome, o *Gabjaujos* šventė švenčiama rudenį).

Dimstis lietuvių kalboje reiškia:⁶³

1. kiemas, sodyba (anksti rytą kėliau, dimsties vartus vėriau),
2. ūkis, dvaras (nuėjo į kokią dimstį (dvarą) ir tapo ten užvaizdu),
3. prieangis.

A. J. Greimas teigė,⁶⁴ kad tas „prieangis“ galėjo būti viso gyvenamojo pastato centras, prie kurio ilgainiui buvo prijungti „prastasis“ ir „gerasis“ galai. Pasak A. J. Greimo, *Dimstipatis* visų pirma galėjo būti *dimsties* – „prieangio“, o tik paskiau – kiemo („vietos prieš įeinamąją angą“) ir pagaliau – visos sodybos dievas.⁶⁵

Lotynų kalboje žodis „prieangis“ – *vestibulum* – irgi yra susijęs su namų židinio ir ugnies deivės *Vestos* vardu. Prancūzų kalboje *feu* (m)(ugnis) reiškia ir kiemą (kaimo sodybą).

Prisiminkime, kad ir *Gabjaujis* – lyg ir ugnies dievas, bet įvardijamas kaip sandėlių, kluonų dievas (taigi jo įtakos teritorija taip pat išplėsta).

A. J. Greimas manė, kad kitas *Dimstipačio* vardas *Žemėpatis*.⁶⁶ *Dimstipatis*, nebūdamas tiesiogiai ugnies dievas, o tik jos globėjas, buvo ir namo bei sodybos, pagaliau, visos ūkininko valdomos „žemės“ dievas. Tačiau visada liko susietas su šventąja židinio ugnimi, jos globa. Tokią identifikaciją A. J. Greimas paliudijo tuo, kad:

- 1) abiem dievams būdinga auka – abiejų lyčių vištų pora,
- 2) abiem skiriamas ritualinis valgis turi būti suvalgomas tuoj pat,
- 3) šis aukai pašvęsto maisto suvartojimas tęsėsi iki visi likučiai būdavo sunaikinti ugnyje.

Tačiau panašios apeigos nebūtinai rodo dievybių tapatumą. Įtikinamiau *Žemėpatį* sieti su deivės *Žemynos* sfera. Per drašu būtų *Dimstipatį* sieti su Ipatijaus metraštyje minimu *Nunadievium*, šio dievo vardą kildinant nuo „namo dievas“.⁶⁷

Užpelenis

Kražių Jėzuitų kolegijoje suredaguotame 1611 metų tekste minima: „*Jie garbino įvairius dievačius, primenančius senovės prasimanymus: Žemėpatį (Zemopati), kurį galėtume pavadinti žemės Plutonu, [...], Andeinį (Andeini) – Neptūną, [...], Pagirni – Cererą, Užpelenį (Vspeleni) – namų židinio dievą, lyg Vestą, ir kitus panašius*”.⁶⁸ Taigi pasirodo dar vienas ugnies dievybės vardas – *Užpelenė (Užpelenis)*.

Užpelenė lietuvių kalboje reiškia vietą už peleno, židinio.⁶⁹

Su šia jėzuitų kronikoje minima dievybe gali būti siejama ir J. Lasickio rašinyje minima *Aspelenie*⁷⁰ – kampo deivė, kurios vardą galima skaityti kaip netaisyklingai užrašytą *Užpelenę*.

Praurimė

Senosios lietuvių religijos bei mitologijos tyrėjai romantiškai gana plačiai buvo aprašę ir lietuvių ugnies deivę *Praurimę*, kurios, tiesa, nemini nė vienas mums žinomas rašytinis šaltinis. Pirmasis paminėjo ir „išanalizavo“ šią deivę T. Narbutas, o jo pavyzdžiu sekė ir kai kurie kiti autoriai (J. Jaroszewiczius, J. I. Kraszewskis, V. Rotkrichas (Teobaldas)).

T. Narbutas citavo vyskupo Petro nežinomą rankraštį: „*Pas juos (lietuvius) gyvuoja netikros deivės, panašios į senovės Romos Vestą arba Cibele, kultas; ją, vadinamą Praurime, garbina su įvairiais prietarais. Žmonės [ją] vadina skaisčiausiąja mergele, ugnies saugotoja, gyvybės davėja. Jai taip pat saugoja ugnį, laikomą amžina, kadangi ji negesdama dega šventame jos aukure. Tam skirtos ir mergelės, atliekančios žynių apeigas, [...], griežta jų pareiga yra saugoti, kad toji ugnis neužgestų. Tos mergelės [...], privalo laikytis skaisybės; ją praradusias įstatymai baudžia žiauria mirtimi“ [...]. Menkai yra duomenų apie tą dievybę, tik latvių kalboje išliko artimas tos deivės pavadinimui žodis *Praulis* – gaisras, visa naikinanti ugnis”.*

Lietuvių tautosakoje jokia panaši būtybė nėra minima. Lietuvių kalboje taip pat nėra duomenų, įgalinančių kaip nors interpretuoti šios neva buvusios deivės vardą.

Taigi, be ugnies dievybių, kurių teonimo šaknyje yra „gab-“, „gabia“, rašytiniuose šaltiniuose aptinkami dar trys su ugnimi siejami teonimai – *Tratitas Kibirxtu*, *Dimstipatis* bei *Užpelenis*.

Ugnies vardai ir globėjai XIX – XX a. pradžioje

XIX a. pab. – XX a. pr. pateikėjai aiškiai skyrė ugnies globėjų vardus. Ugnies vardas dažniausiai minėtas siekiant sustabdyti gaisrą. Tikėta, kad, atspėjus ugnies vardą, gaisras nebesiplės.⁷² Be jau minėto visoje Lietuvoje paplitusio ugnies vardo *Gabija* ir jo išvestinių formų, buvo žinomi ir tokie jos vardai: *Tamuonija*,⁷³ *Ugnija*,⁷⁴ *Zabielija*,⁷⁵ *Mitulyš*,⁷⁶ *Ramutė*.⁷⁷

Mitulyš lietuvių kalboje reiškia vienerių metų gyvulį.⁷⁸ Mituliu buvo vadinamas ir pagalys ar kelmelis (dažniausiai džiovinto alksnio), kuris kai kuriose Lietuvos vietose buvo dedamas į židinį su anglimis, kad ugnis ilgiau rulentų. Jis ten gulėdavo kelias dienas. Rytą iškasdavo jį iš pelenų ir įpūsdavo ugnį.⁷⁹

Ugnies vardą *Tamuonija* galima kildinti iš žodžio *tamavoti*:⁸⁰

1. kišti, kimšti;
2. valdyti, laikyti.

Ramutė greičiausiai reiškia ramią ugnį. Taigi visi šie ugnies vardai etimologiškai siejasi su „suvaldyta“, „sutvarkyta“ ugnimi.

Tautosakos pateikėjai ugnies globėjais įvardijo ir įvairius krikščioniškus šventuosius. Dažniausiai buvo minima šv. *Agota*,⁸¹ kuri veikiausiai pakeitė ugnies deivę *Gabiją*. Šv. Agotos svarbiausia nurodoma funkcija – apsauga nuo ugnies. Apie tai buvo užsiminęs dar J. Lasickis: „*Ugnim paskirta rūpintis Agatai arba Vestai, karys Florionas, kaip pasakoja Bulingeris knygoje „Apie klaidos kilmę“, gėsinąs gaisrus*“.⁸²

Dažnai minimi ugnies globėjai: šv. Florijonas⁸³ ir šv. Laurynas,⁸⁴ taip pat – šv. Barbara,⁸⁵ šv. Benediktas,⁸⁶ šv. Bernardas,⁸⁷ šv. Liucija,⁸⁸ šv. Cecilija.⁸⁹ Retkarčiais paminimi ir šv. Mykolas,⁹⁰ šv. Morkus,⁹¹ šv. Elisas,⁹² šv. Ambraziejus,⁹³ šv. Magdalena,⁹⁴ šv. Pranciška,⁹⁵ šv. Kotryna,⁹⁶ šv. Darata,⁹⁷ šv. Uršulė,⁹⁸ šv. Teresėlė.⁹⁹

Apibendrinimas

Rašytiniuose šaltiniuose ugnies dievybės pradedamos minėti palyginti vėlai – nuo XVI a. XVI – XVIII a. šaltiniai pateikia keletą skirtingų ugnies dievybių vardų. Tos pačios dievybės vardai kartais yra moteriškos giminės, kartais – vyriškos. Šios dievybės siejamos ir su kluono, jaujos, ir gyvenamojo namo ugnimi. Kai kada jų funkcijos platesnės nei ugnies priežiūra, valdymas, jos įgyja ir kluono, namo dievybių statusą.

Dažnas ugnies dievybės minėjimas liudija, kad ji, tokia dievybė, be abejo, buvo.

Lietuvių religiją lyginant su kitų indoeuropiečių mitologinėmis, religinėmis tradicijomis, matyti, kad Lietuvos reikšmingiausi dievai yra tie, kuriuos turi ir kiti indoeuropiečiai. Jie minimi jau Rigvedoje: Perkūnas panašus į senovės indų *Indrą*, Velnias – į senovės indų *Varūną* ir pan. Tačiau indoeuropiečių religijoje itin svarbus ugnies dievo kultas (*Agni* Rigvedoje) Lietuvoje – lyg ir nežinomas.¹⁰⁰ Kodėl? Gali būti, kad lietuvių tradicijoje ugnies dievybė vadinta tiesiog *Ugnimi* (plg. indų *Agni*, iranėčių *Athar* – „ugnis“) ir jokio kito vardo neturėjo: terminas, vartotas fizinei substancijai apibrėžti, tarnavo ir teonimu. Todėl, natūralu, senojo teonimo rašytiniuose šaltiniuose nėra.

Šią mintį galbūt patvirtintų ir palyginti vėlyvi rašytiniai šaltiniai – jėzuitų kronikos, kuriose teigiama, kad lietuviai tarp kitų dievų garbinę ir *Ugnį*. 1711–1773 m. Vilniaus Jėzuitų Akademinės Kolegijos pastoracinės veiklos dienoraštyje ties 1718–1719 metų data rašoma: „*Dar iki šiol kaimiečių lūpos su pagarpa taria penkių dievaičių vardus, būtent: Saulė, Mėnulis, Žaibas, Ugnis ir Duona; tamsūs žmonės juos dievais (paprastai – dievaitėy) vadina. Dar ir dabar ugniai prietaringu būdu teikiamos aukos*“.¹⁰¹ Ties 1724 m. data rašoma: „*Keletoje kaimų žmonių buvo pripratę dievais laikyti saulę, žaibą, šviesą, ugnį ir t. t. ... Buvo įprotis nustatytais metų laikais ugniai atlikti pagoniškus aukojimus...*“¹⁰²

Vėlesni šaltiniai pateikia tik atskirus ugnies vardus, o ne teonimą. Todėl ir jų gausa tada neatrodo keista. Ugnies vardą galėjo keisti eufemizmai, vėlesniais laikais virtę (ar tokiais tik laikyti) dievavardžiais. Tie vardai galėjo būti ir „sudaiktavardėję“ ugnies epitetai, nusakantys „sutvarkytą“ ugnį (populiariausi, kaip minėta, turi šaknį „*gab-*“).

Kai kurie šių epitetų galėjo būti paplitę tik viename areale, vienoje tarmėje užfiksuoti, kiti galėjo būti žinomi plačiau. Tai paaiškintų, kodėl XVI–XVII a. šaltiniuose pasirodo ir skirtingos ugnies dievybės vardo formos.

Skirtingi ugnies dievybės vardai vėlyvuuoju pagonybės tarpsniu, senajam tikėjimui jau nykstant, galėjo atsirasti ir *Ugnies* funkcijoms smulkėjant (tarkim, nuo *Ugnies* galėjo atsiskirti namų židinio, jaujos ugnies dievybės): religiniai įvaizdžiai ir dievybių funkcijos visada esti mobilūs.¹⁰³

Aišku, tokia ryški antropomorfizuota ugnies dievybė, kočia yra žinoma indų ar iranėčių kraštuose, senajoje lietuvių religinių įvaizdžių sistemoje galbūt nesusiformavo. Galimas dalykas, kad ugnies antropomorfizacija indoeuropiečių kraštuose, turinčiuose ugnies dievus, vyko savarankiškai jau po indoeuropiečių suskilimo. Ugnies personifikacija lietuviškose sakmėse neabejotina. Tačiau gali būti, kad atsikraustydami į Lietuvos teritoriją, indoeuropiečiai atsinešė ir savo ugnies dievą, kurio kultas ilgainiui susiliejo su ankstesniu (vietiniu) ugnies dievybės (moteriškos lyties ugnies globėjos) kultu.

Žodis *ugnis* lietuvių kalboje yra moteriškos giminės, todėl keista, kad kartais „moteriškas“ objektas buvo vadinamas „vyrišku“ vardu. Tačiau, tirdami vėlyvų rašytinių šaltinių bei tautosakos duomenis matome, kad vienais atvejais ugnies dievybė pristatoma kaip moteriškos giminės, kitais – vyriškos: (*Gabjauja / Gabjaujis, Gabija / Gabis, Gabėta / Gabėnas, Gavėnas*).

Įvairiose religijose ir mitologijose, turinčiuose ugnies dievybes (taip sąlyginai įvardykime tiek ugnies dievus, dievybes, tiek ir su ugnimi susijusias įvairaus „lygio“ mitines būtybes), galima išskirti du šių dievybių tipus. Vienur aptinkamas vyriškas ugnies dievas ir drauge dažniausiai aptariamas viešasis ugnies kultas. „Vyriški“ ugnies dievai neretai pasireiškia ne kaip savarankiška jėga, o kaip aukščiausios dievybės simboliai. Kitur matome moteriškos ugnies dievybes – ugnies šeiminkes, siejamas visų pirma su namų židiniu. Indoeuropiečių kraštuose vyrauja vyriški ugnies dievai. Iranėčių bei indų kraštuose ypač žymūs *Agni* ir *Athar*. Europoje, greta vyriškų ugnies dievybių, svarbios (arba net vyraujančios) yra moteriškos ugnies dievybės. Moteriškos (židinio ugnies dievybės)

vyrauja ir Sibiro tautelėse. Jų netgi negalima vadinti dievybėmis – greičiau tai dvasios–globėjos, įvardijamos ugnies šeimininkėmis, ugnies „motinomis“, židinio šeiminkėmis, „senutėmis“ ir pan. Tos ugnies „šeimininkės“ turi savo vardus. Neretai greta moteriškos ugnies globėjos yra ir vyriškas ugnies išikūnijimas.¹⁰⁴ Iš visų Sibiro tautų tik jakutai ir buriatai neturi moteriško ugnies išikūnijimo. Ugnis ten suvokiama kaip vyriškas „ugnies šeimininkas“.¹⁰⁵

Senovės Graikijos mitologijoje būta dvejetainės ugnies dievybės – moteriškoji *Hestia* ir vyriškoji – *Hefajstas*. Senovės Romoje – moteriškoji *Vesta* ir vyriškoji *Vulkanas*. Senovės slavų ugnies dievas *Svarožičius* bei su ugnimi susijęs *Svarogas* – vyriškos giminės. Čekų *Rarogas* – taipogi. Skitai turėjo *Tabiti* – moterišką ugnies dievybę (tačiau jos kultas labai visuomeniškas, artimas Agnio kultui). Germanų, keltų kraštuose žymesnės su ugnimi susijusios dievybės nėra (bent jau nežinoma). Kai kurie tyrinėtojai su ugnimi bando sieti germanų–skandinavų dievybę *Loki*. „Mažoje Edoje“ jo vardas (*Loki*) siejamas su *Logi* (t. y. ugnis). *Loki* ugnies dievu, panašiu į indų Agni, laikė J. Grimmas, N. M. Petersenas, T. Virenas. Kai kurie tyrinėtojai jį laikė ir ugnies gavėju, kultūriniu herojumi, panašiu į Prometėją. Dauguma tyrinėtojų šias hipotezes dabar atmeta: esą *Loki* – ne ugnies dievas, o kosminė, demoniška figūra, neigiamas kultūrinio herojaus variantas (teigiamas – Odinas).¹⁰⁶

Tačiau pats žodis *ugnis* daugumos Europos tautų kalbose yra vyriškos giminės: prancūzų *feu*, ispanų *fuego*, italų *fuoco*, lotynų *ignis*, lenkų *ogien*, rusų *ożonb*, čekų *ohen*, suomių *tuli*. Vokiečių kalboje *Feuer* yra neutralios giminės, anglų kalboje ugnis vadinama *fire* (daiktavardžiai į giminės čia apskritai neskirstomi). Tik lietuvių kalboje *ugnis* ir latvių kalboje *uguns* yra moteriškos giminės. Europos kraštuose ugnies apeigas (nepaisant to, kad turimos omeny ugnies moteriškos dievybės) neretai yra artimos vyriškų ugnies dievybių kulto apeigoms.

Taigi skirtingas ugnies dievybės (-ių) giminės formas galima aiškinti atsiradusias istoriškai (tai indoeuropiečių ir ikiindoeuropinės kultūros persipynimo rezultatas) arba iš dievybių poros koegzistavimo.

Didesnę indoeuropiečių įtaką patyrę kraštai turi „vyriškesnę“ ugnį ir atitinkamas apeigas, gi mažesnę įtaką patyrę kraštai turi „moteriškesnę“ ugnį ir atitinkamas apeigas. Moteriškas ugnies dievybes galbūt galima sieti su ankstyvojo neolito (ankstyvosios žemdirbystės ar medžiotojų–rinkėjų) laikotarpio religija, o vyriškų ugnies dievybių apeigos sietinos su klajoklių, gyvulių augintojų genčių religijomis. S. A. Tokarevo nuomone,¹⁰⁷ moters – židinio globėjos įvaizdis siekia netgi paleolito, matrilinijinės gimininės santvarkos laikus.

Galima prielaida, kad vienu metu egzistavo ir dvi ambivalentiškos skirtingų lyčių dievybės. Religijų istorijoje tokios dieviškosios poros, dievo ir deivės sąjungos, – žinomos. Akivaizdus vyriškos ir moteriškos ugnies dievybių koegzistavimo pavyzdys yra senovės Graikijos ir Romos religijoje bei mitologijoje, taip pat – Sibiro tautelių namų židinio globėja ir globėjas. Tokiu atveju dievybės neretai turi skirtingas funkcijas. Funkcinis ugnies dievybių pasiskirstymas taip pat gali būti istorinės kultūrų konsolidacijos pasekmė.

Vyriškos ir moteriškos ugnies dievybių vardų formos galėjo atsirasti ir išnykus senajai baltų kalbos neutraliosios giminės formai.

Lietuvių ugnies dievybių esmė iki galo nepaiškinama nei lyginant su indų dievais (lyčių skirtumas), nei su Hestijos ar Vestos tipo dievybėmis (padėtis panteone). „Idealų“ ugnies dievybės įvaizdį atkurti neįmanoma, jis visada turės prieštarų, nulemtų ir skirtingo mus pasiekusių šaltinių pobūdžio, ir dieviškosios ambivalencijos, ir skirtingų laikotarpių įtakos.

ŠALTINIŲ SANTRUMPOS

- DLKŽ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Atsakingasis redaktorius J. Kruopas. – Vilnius, 1972.
L – Lasickis J. Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus. Paruošė J. Jurginis. – Vilnius: Vaga, 1969.
LLK – Lebedys J. Lietuvių kalba XVII – XVIII a. viešajame gyvenime. – Vilnius, 1976.
LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas. – Vilnius, 1968–1998.
LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rinktinė.
M – Mannhardt W. Letto-Preussische Götterlehre. – Riga, 1936.
TD – Tautosakos darbai. – T. 3. – Kaunas, 1937.
TŽ – Tauta ir žodis. – T.4. – Kaunas, 1926.

LITERATŪRA

- Balys J., 1993. *Lietuvių kalendorinės šventės: tautosakinė medžiaga ir aiškiniimai*. – Vilnius: Mintis.
Balys J., 1948. *Lietuvių tautosakos skaitymai*. – Tübingen: Patria, T. 2.
Balys J., 1944. Ugnis ir jos gerbimas: lietuvių liaudies tikėjimai ir papročiai // *Kūryba*, Nr. 1.
Basanavičius J., 1970. *Rinktiniai raštai*. Paruošė D. Krištopaitė. – Vilnius: Vaga.
Beresnevičius G., 1998. Kosmosas ir šventvietės lietuvių ir prūsų religijose // *Darbai ir dienos*. – 1998, Nr. 6 (15).
Beresnevičius G., 2002. Šventosios ugnies chronologija: kulto steiginių atspindžiai dangaus kūnų mitologijose // *Tautosakos darbai*. – Nr. 17 (24).
Brückner A., 1904. *Starożytna Litwa*. – Warszawa.
Būga K., 1958. *Rinktiniai raštai*. Sudarė Z. Zinkevičius. – Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla. – T. 1.
Dundulienė P., 1964. Namų židinio kultas Lietuvoje // *Istorija*. Mokslų akademijos darbai, Nr. 6.
Dundulienė P., 1989. *Pagonybė Lietuvoje: moteriškosios dievybės*. – Vilnius: Mintis.
Dundulienė P., 1990. *Senovės lietuvių mitologija ir religija*. – Vilnius: Mokslas.
Dundulienė P., 1985. *Ugnis lietuvių liaudies pasaulėjautoje*. – Vilnius: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Leidybinė redakcinė taryba.
Greimas A. J., 1990. *Tautos atminties beiškant. Apie dievus ir žmones: lietuvių mitologijos studijos*. – Vilnius: Mokslas.
Lietuvių etnografijos bruožai, 1964. Redagavo A. Vyšniauskaitė. – Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
Lietuvių mitologija, 1995. Parengė N. Vėlius. – Vilnius: Mintis. – T. 1.
Lietuvių mitologija, 1997. Parengė N. Vėlius. – Vilnius: Mintis. – T. 2.
Narbutas T., 1992. *Lietuvių tautos istorija*. – Vilnius: Mintis. – T. 1.
Senvaitytė D., 1998. Ugnis lietuvių tradicijoje ir Agni Rigvedoje // *Darbai ir dienos*. – Nr. 6 (15).
Vaitkevičienė D., 2001. *Ugnies metaforos: lietuvių ir latvių mitologijos studija*. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

NUORODOS:

- Balys J., 1944, 1948, 1993.
- Dundulienė P., 1964, 1985, 1989, 1990.
- Vaitkevičienė D., 2001, Beresnevičius G., 1998, 2002, Senvaitytė D., 1998.
- Beresnevičius G., 1998, 2002, Senvaitytė D., 1998.
- Greimas A. J., 1990, p. 293–314.
- Ankstyviausias šiuo požiūriu šaltinis yra 1580 m. J. Lasickio rašinys „Apie žemaičių dievus“.
- L. p. 44.

8. L, p. 24.
 9. LTR 600/18, LTR 1338/89, LTR 1208/1449 ir kt.
 10. LTR 1665/30, 600/18, 1338/89 ir kt.
 11. LTR 2267/38, 2336/54, 2346/22 ir kt.
 12. LTR 2348.
 13. Мифы народов мира, I, p. 260.
 14. Pastogės, kuriose kūrendavo ugnį ir džiovindavo javus, buvo kluonai. Juose buvo įrengtos iš molio drėbtos kūrenamos jaujos su ardais javams džiovinti prieš kūlimą. Be to, senuosiuose kluonuose buvo ir javų kūlimui skirtoje dalyje specialiai įtaisyta vieta, kur kūrentos malkos, tokiu būdu patalpą apšviečiant
 15. Gabiją buvus ugnies dievybe manė A. J. Greimas, M. Gimbutienė ir kiti. J. Balys spėjo, kad Gabija tebuvo specialiai kiekvienos besikūrenančios ugnies dvasia.
 16. Lietuvių mitologija, I, p. 118.
 17. Lietuvių mitologija, I, p. 127.
 18. Мифы народов мира, I, p. 260.
 19. Мифы народов мира, II, p. 282.
 20. M, p. 514.
 21. Greimas A. J., 1990, p. 216
 22. M, p. 574.
 23. M, p. 574.
 24. Lietuvių etnografijos bruožai, p. 81–82.
 25. M, p. 611.
 26. M, p. 611.
 27. LKŽ, III, p. 6.
 28. LKŽ, III, p. 6.
 29. LKŽ, III, p. 6.
 30. M, p. 611.
 31. M, p. 611.
 32. Lietuvių mitologija, I, p. 494.
 33. Būga K., 1958, I, p. 210–211.
 34. Greimas A. J., 1990, p. 307–308.
 35. Greimas A. J., 1990, p. 306–307.
 36. Basanavičius J., 1970, p. 119.
 37. TD, III, p. 127.
 38. LKŽ, III, p. 187.
 39. visi pavyzdžiai iš LKŽ, III, p. 187.
 40. Greimas A. J., 1990, p. 306.
 41. Pavyzdžiui, romėnų mitologijos židinių ir krosnių javams džiovinti dievybei *Fornax* skirta šventė kaip tik buvo švenčiama vasario mėnesį.
 42. Greimas A. J., 1990, p. 301–306.
 43. LTR 70/1055.
 44. LTR 716/217.
 45. LTR 710/898.
 46. Balys J., 1993, p. 108.
 47. Balys J., 1993, p. 108.
 48. L, p. 42.
 49. L, p. 42.
 50. Brückner A., 1904, p. 47.
 51. Lietuvių mitologija, I, p. 207.
 52. Lietuvių mitologija, I, p. 232.
 53. Būga K., 1958, p. 210.
 54. DLKŽ, p. 157
 55. M, p. 371–372.
 56. Narbutas T., 1992, p. 85.
 57. L, p. 42.
 58. Balys J., 1948, p. 32.
 59. Greimas A. J., 1990, p. 337–338.
 60. M, p. 435.
 61. LLK, p. 205.
 62. LLK, p. 206.
 63. LKŽ, II, p. 558.
 64. Greimas A. J., 1990, p. 442.
 65. Greimas A. J., 1990, p. 445.
 66. Greimas A. J., 1990, p. 445.
 67. *Nunadievo* vardą nuo blogai užrašytų žodžių *Namo dievas* kildino A. Mierzynskis, V. Mannhardtas, A. J. Greimas.
 68. LLK, p. 208.
 69. DLKŽ, p. 895.
 70. L, p. 22.
 71. Narbutas T., 1992, p. 79.
 72. LTR 1208 B/1499, 2069/199, 2337/126 ir kt.
 73. LTR 1478/42, 2340/47.
 74. LTR 1471/97.
 75. LTR 2266/8.
 76. LTR 2338/75.
 77. LTR 2347/47.
 78. DLKŽ, p. 406.
 79. TŽ, IV, p. 39.
 80. LKŽ, XV, p. 773.
 81. Balys J., 1944, p. 44–45.
 82. L, p. 25.
 83. LTR 2314/176, 2340/102, 2309/15, 2308/1409, 2267/869, 2346/7, 2363/238 ir kt.
 84. LTR 2340/102, 2309/15, 2308/137, 2308/140 ir kt.
 85. LTR 2337/36, 2236/237, 2363/238 ir kt.
 86. LTR 2347/150, 2308/137, 2267/86 ir kt.
 87. LTR 2236/237, 2363/238 ir kt.
 88. LTR 2340/104, 2308/139.
 89. LTR 2340/104, 2308/139.
 90. LTR 2314/122.
 91. LTR 2314/122.
 92. LTR 2314/176.
 93. LTR 2340/102.
 94. LTR 2314/12.
 95. LTR 2386/333.
 96. LTR 2267/85.
 97. LTR 2346/66.
 98. LTR 2346/66.
 99. LTR 2314/123.
 100. Tiesa, pažymėtina, kad nepaisant didelės ugnies reikšmės, ugnies dievybė jokioje indoeuropiečių religijoje nėra panteono viršuje, nėra aukščiausioji dievybė. Aukšta ugnies padėtis (bendra visiems indoeuropiečiams) religinių įvaizdžių sistemoje yra paaiškinama ugnies, kaip šventos stichijos gerbimu. Ugnį lietuvių tradicijoje ir *Agni Rigvedoje* autorė lygino straipsnyje „Ugnis lietuvių tradicijoje ir *Agni Rigvedoje*“, žr. Senvaitytė D., 1998, p. 109–132.
 101. LLK, p. 209.
 102. LLK, p. 212.
 103. Pavyzdžiui, Indijoje ilgainiui namų židinio aukotojo ir namų globėjo funkcija atsiskyrė nuo Agni į atskiros dievybės – *Brichaspati* – kompetenciją. Jau *Rigvedoje* jam paskirta vienuolika himnų.
 104. Токарев С. А. 1990, p. 247.
 105. Токарев С. А. 1990, p. 560.
 106. Мифы народов мира, II, p. 67–68.
 107. Токарев С. А., 1990, p. 561.

The problem of the Deity of Fire

Dalia SENVAITYTĖ

The problem of the deity of fire in ancient Lithuanian religion and mythology has been analyzed in the article. All the deities of fire found in the written historical sources have been described. The conclusion is made that most probably the deity of fire really existed but its name can not be traceable because it was just called Fire. Later sources are not likely to present the theonym of fire, but they provide different names of fire that might be anything more than euphemisms or epithets of fire which assumed the form of a noun or which appeared as the functions of fire were divided into smaller ones. It is impossible to reconstruct an ideal deity image, it will always have antipodes caused by different nature of the sources that are available to us, and by the divine ambivalence, and by the influence of different periods.

Vytauto Didžiojo universitetas, Etnologijos ir folkloristikos katedra, Donelaičio 52, Kaunas, el.p. dalia_senvaityte@fc.vdu.lt

Gauta 2004 06 23, įteikta spaudai 2004 10 28